

EEN MOOI NIEUW LEERBOEK ALGEMENE EKONOMIE

Bespreking van P. Boot en R. de Klerk, red., *Werkgelegenheid en werkloosheid. Een thematische inleiding in de algemene economie.* Wolters-Noordhoff, Groningen, 1986

De algemeen economische staf van de Economische Fakulteit van de Universiteit van Amsterdam heeft een goed leesbaar leerboek geschreven met een boeiende en stimulerende opzet.

Deze opzet heeft drie belangrijke elementen: 1. alle bijdragen richten zich op één centraal en relevant thema, de werkloosheid; 2. de behandeling gebeurt niet uitsluitend theoretisch, maar ook empirisch; 3. verschillende economisch-theoretische hoofdrichtingen worden in hun waarde gelaten in plaats van -zoals gebruikelijk- gepresenteerd te worden vanuit een monolithische neo-klassiek/keynesiaanse synthese. In het boek zijn -nogal logisch voor een eerste inleiding- bijdragen opgenomen over verschillende onderdelen van de algemene economie-beoefening. Uiteraard zijn mikro- en makro-economie (h. 3-5) vertegenwoordigd evenals economische stelsels (h. 11- 12). Daarnaast komen ook theorie-geschiedenis (h. 6) en internationale economische betrekkingen (h. 10) aan bod. Twee uitvoerige hoofdstukken (7-8) zijn gewijd aan openbare financiën in moderne zin: de rol van de overheid inclusief sociale zekerheid in de economie. Ook de technologische ontwikkeling krijgt aparte aandacht (h. 9).

hoofdpijnen

Het boek is *thematisch* opgezet. Alle auteurs is gevraagd zich te concentreren op het centrale maatschappelijke probleem van dit moment, de werkloosheid. Vandaaruit verzorgen ze een inleiding in hun deel van de bestaande theorie. Weliswaar zijn ze daar niet allemaal even goed in geslaagd, maar in het merendeel van de gevallen is het wel degelijk gelukt. In het algemeen wordt in de hoofdstukken ook voldoende over en weer verwezen om het thematische karakter van het boek als geheel geslaagd te noemen¹. Door deze opzet zijn

* Economische fakulteit Groningen
1 Nu in hoofdstuk 5 de mogelijke
inkonsistentie van Marx' waardetheorie

niet behandeld is, was het beter geweest
daarover in hoofdstuk 6 niet zonder
uitleg een stelling te verkondigen.

de hoofdstukken veel sterker op elkaar betrokken en zijn bovendien de verschillende theorieën beter met elkaar te vergelijken dan gewoonlijk het geval is. Ook de relevantie van de inzichten die de gebruiker verwerft, wordt sterk verhoogd door de concentratie op het werkloosheidsprobleem.

De eerste twee hoofdstukken vormen het hoofdbestanddeel van wat ik als tweede pré van deze opzet heb genoemd: de *empirie*. In hoofdstuk 1 (auteur: Prast) wordt de hoofdlijn van de naoorlogse economische ontwikkeling in Nederland aangegeven. Hoofdstuk 2 (Boot en De Klerk) behandelt begrippen van en ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Ook in latere hoofdstukken worden reële ontwikkelingen besproken. Een geslaagd voorbeeld is hoofdstuk 7 (van Winden): *Overheid en economische beleid*. In hoofdstuk 8 (Verbon) over de *socialiteit* is de beschrijving van het bestaande zekerheidsstelsel en het debat over stelsel-herziening te overheersend. Meer aandacht voor de theorievorming -ook al stelt die nog niet zoveel voor- betreffende de relatie met economische ontwikkeling en werkloosheid had mij hier op zijn plaats geleken. Bovendien is deze empirische inhoud aan snelle veroudering onderhevig daar de herziening inmiddels zijn wettelijk beslag heeft gekregen.

De behandeling van *internationale economische betrekkingen* wordt (niet alleen in dit leerboek) gekenmerkt door relatief veel empirie vergeleken met vakken als *mikro* en *makro*. Veel van wat in hoofdstuk 10 (Jager en Wesseling) over internationale economische ontwikkelingen wordt opgemerkt, vormt een onmisbare aanvulling op de nauw tot eigen land beperkte ontwikkelingen in de voorgaande hoofdstukken. Na lezing van die hoofdstukken kan gemakkelijk de gedachte postvatten dat de ontwikkeling van economie en werkloosheid in Nederland uitsluitend een nationaal probleem is. Hoofdstuk 10 zet de lezer weer met beide voeten in de mondiale werkelijkheid van ingezakte economische groei en internationale concurrentie. Wel halen de beide auteurs van dit -langste- hoofdstuk zoveel overhoop dat het ten koste gaat van de leesbaarheid. Ook de relatie met het werkloosheidsthema komt hier wat in de verdrukking.

Mikro- en makro-theorie vormen de kern van de algemene economie. Zij nemen ook in dit boek een centrale plaats in. Vier hoofdstukken behandelen deze theorievorming, inclusief de dogmengeschiedenis. Het laatste rekenen de auteurs van het boek ook zelf tot het centrale theorie-complex aangezien de vier hoofdstukken samen het deel *theorieën* vormen.

Vooral hier komt het derde sterke punt van het boek pregnant naar voren. In afzonderlijke hoofdstukken worden *drie hoofd-visies* op de werking van ons economisch stelsel aan de orde gesteld: de *neo-klassieke* (Hartog), de *keynesiaanse* (De Klerk) en de *marxistische* (van Ewijk). In het vierde hoofdstuk (Reuten) wordt de historie van deze drie visies behandeld en worden hun klassieke voorgangers (Smith-Ricardo) besproken.

Het is voor het eerst in een modern tekstboek van nederlandse auteurs dat een dergelijke integere presentatie van drie belangrijk van elkaar afwijkende hoofdrichtingen naast elkaar plaatsvindt. Dit lijkt me op zich al een grote verdienste. Niet langer een glanzend opgepoetste neo-klassieke theorie waarin de keynesiaanse is verzwolgen, en een voetnoot-achtige behandeling van Marx. In deze presentatie verzwijgt men de meningverschillen tussen economische theoretici niet, maar worden de barsten in het economisch bolwerk van meet af aan getoond. Dat gebeurt dan bovendien nog op een heel gerichte en relevante manier doordat steeds het thema van de werkloosheid het uitgangspunt van het betoog vormt.

Een dergelijke aanpak is natuurlijk niet snel compleet en een opmerking daarover is gauw gemaakt. Toch wil ik vaststellen dat de monetaristische en de institutionalistische visies er bekaaid afkomen. Omdat de monetaristische visie in een later stadium van de economie-studie nog wel aan zijn trekken zal komen, acht ik de onderbelichting van de institutionalistische visie een ernstiger omissie. Dan doel ik niet op innovatie- (Schumpeter) en lange golven-theorie (Kondratieff). Daaraan wordt voldoende aandacht besteed in latere hoofdstukken (met name 9 -Boot- en 10). Daarentegen vind ik het een tekortkoming voor een boek dat toch de werkloosheid centraal stelt, dat de theorieën van arbeidsmarktsegmentatie en interne arbeidsmarkt volledig ontbreken. Deze stellen de werking van de arbeidsmarkt zelf meer centraal dan de andere drie visies, hetgeen vruchtbare gevolgen heeft gehad.

begripsdefinities

Tot zover de opzet van het boek, waarover weinig anders dan lof. Bij de uitwerking wil ik desalniettemin een paar kanttekeningen maken. Een eerste punt, dat vrij algemeen lijkt op te gaan voor het boek, is de geringe aandacht voor een nauwkeurige definitie van begrippen. Met het begrip *economisch systeem* als voorbeeld wil ik dat illustreren. In hoofdstuk 7 wordt iets als zodanig beschouwd als het "gezien kan worden als een af te bakenen geheel van elementen waartussen betrekkingen bestaan (en waardoor) beschikt wordt over schaarse, alternatief aanwendbare middelen met het oog op het bereiken van bepaalde doelstellingen" (p. 155). In hoofdstuk 11

(Knaack) wordt een economisch systeem opgevat als "een voorbeeld van een sociaal systeem. Net als de andere sociale systemen, bijvoorbeeld het politieke systeem, beschrijft het (...) de relaties tussen mensen die ontstaan in het proces van bevredigen van behoeften. (H)et verschil (met) de andere sociale systemen is gelegen in de aard van de activiteiten, die (...) worden ondernomen" (p. 252).

De eerste omschrijving lijkt als twee druppels water op de neo-klassieke definitie van het economisch *aspect*. Ze is zo algemeen dat alles er onder kan vallen. Bijvoorbeeld een zaal eerstejaars economie-studenten met docent bij een kollege over de rol van de overheid: zij vormen zeker elementen met onderlinge betrekkingen en er wordt stellig beschikt over kostbare tijd en schaarse universitaire middelen. Toch zal geen zinnig mens dat een economisch systeem noemen. Ook elke bedrijfshuishouding met meer dan twee mensen zou onder deze definitie vallen maar daar voor is al het begrip economisch *subjekt* ontworpen. Ook de overheid zelf kan weliswaar in zekere zin als een systeem worden opgevat, maar is in dit verband toch niet meer dan een (politiek-economisch) *subjekt* binnen een economisch systeem. Opvallend is bovendien dat de staat wel over schaarse middelen beschikt maar in essentie nu juist geen economische doelstelling heeft. Om sommige doelen te bereiken geeft het niet wat het kost als ze maar gehaald worden.

De definitie in hoofdstuk 11 gaat in een heel andere richting. Na bespreking van de specifieke aard van de activiteiten wordt ze uiteindelijk geformuleerd als "een samenwerkingsverband gericht op het bevredigen van behoeften met behulp van verbonden arbeid" (p.253). Het gebruik van het begrip *verbonden arbeid* dient er toe om ook de huishoudelijke, onbetaalde arbeid te kunnen omvatten. Verbonden arbeid is zoveel als samenwerkende arbeid. Het is een ruimer begrip dan de 'arbeidsdeling' à la Adam Smith omdat het niet perse specialisatie veronderstelt,

Het is jammer dat dit begrip niet wat verder op zijn bruikbaarheid wordt getest. Wat betekent het bijvoorbeeld dat in het huidige systeem de betaalde arbeid dominant en bepalend voor de ontwikkeling is, terwijl de onbetaalde huishoudelijke arbeid (helaas) een restpost vormt? Marx lijkt voor zijn 'ontwikkelingswetten' de betaalde arbeid centraal te stellen maar vergeet ook de huishoudelijke arbeid niet (reproductie van de arbeidskracht). Ook de relatie met het begrip 'economische orde' in hoofdstuk 11 is bepaald onduidelijk. Deze wordt eerst opgevat als de *omgeving* van het economisch systeem, die de randvoorwaarden bepaalt waar binnen het economisch proces zich moet afspelen (p. 254). Even later echter kunnen economische systemen "van'elkaar onderscheiden worden op basis van verschillen in economische orde" (p. 255) Dat doet

vermoeden dat ze een kenmerk van de systemen zelf zijn en niet van hun omgeving.

mikro-makro

Een tweede algemene kanttekening is dat het boek start met een betoog over verschillen en verbanden tussen mikro- en makro-ekonomische theorie (p. 9-10) maar helaas enkele kansen om daar konkreet op in te gaan, laat liggen.

Opnieuw een voorbeeld, dat direkt betrekking heeft op het centrale thema. Op twee plaatsen worden opmerkingen gemaakt over de werkloosheid als bestand of als stroom. (p. 43 en 67). Daarbij hadden de auteurs het *bestand* kunnen presenteren als een makro-ekonomische aggregatie, die een heel misleidende indruk kan geven van de *stromen* (mikro-ekonomisch) die zich daadwerkelijk op de arbeidsmarkt voordoen. Wanneer daar werkelijk rekening mee wordt gehouden kan dat belangrijke gevolgen hebben voor de gangbare benaderingen. Het neo-klassieke hoofdstuk komt niet verder dan lippendienst aan het stroombeeld, want de werkelijke redenering voltrekt zich toch in termen van evenwicht tussen makro-aanbod en -vraag op de arbeidsmarkt². De passage over werkloosheids-uitkeringen en werkloosheid (p. 71) illustreert dat. Er wordt een *ceteris paribus* redenering volgens het geaggregeerde model opgezet. Maar de werkelijke arbeidsmarkttransakties worden niet onderzocht om te bekijken of (marginale) uitkeringsniveaus/inkomensprikkels wel een relevante invloed uitoefenen, naast bijvoorbeeld de drang om door middel van arbeid sociaal te funktioneren.

Het keynesiaanse hoofdstuk gaat al helemaal aan deze problematiek voorbij door uitsluitend met makro-aggregaten te werken. Daardoor kan een misleidend beeld van de werkelijkheid ontstaan. Neem bijvoorbeeld een ekonomie die kwa ontwikkeling in tweeën gedeeld is: één deel maakt volop winst (veel meer dan uit het makro-aggregaat blijkt), investeert die volledig en vraagt alsmaar nieuwe arbeidskrachten, een ander deel lijdt sterk verlies, desinvesteert en ontslaat aan de lopende band mensen. Er is een structureel verschil tussen beide delen dat nader onderzoek ver eist. De resulterende *makro-werkloosheid* (en winst) stemt volledig overeen met die welke op zou treden in het geval van een ongedeelde ekonomie die in z'n geheel door een konjunctureel dal gaat. Een onderscheid tussen beide ekonomieën is niet te maken met werkloosheidsbestanden maar wel met behulp van stromen op de arbeidsmarkt (in het eerste geval veel doorstroming naar nieuwe banen in tegenstelling tot het

2 Voor meer tekortkomingen van het neo-klassieke arbeidsmarktbeeld zie W. Salverda, 1980, *Ekonomien en de werking*

van de arbeidsmarkt, kritiek op een evenwichtsanalyse, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 4(2)

tweede geval). Het is van grote betekenis voor de theoretische verklaring en het te voeren beleid om hier rekening mee te houden.

foutjes

Helaas moet als laatste algemene kanttekening worden vastgesteld dat er nogal wat onnauwkeurigheden in de tekst staan, die bij een goede korrektie hadden moeten verdwijnen. Daar zijn enkele -voor een leerboek- zeer storende bij.

Zo bedraagt de evenwichtswaarde van het inkomen in een keynesiaans model met werkloosheid 0 onderaan pagina 96 niet 140 maar 190. 'PY' moet 'PT' zijn op pagina 88 en 'verkleinen' 'verklaren' op pagina 105. In figuur 10.1 op pagina 237 zijn 'industrielanden' en 'olie-importerende ontwikkelingslanden' met elkaar verwisseld. In figuur 12.2 is abusievelijk het aanbod van arbeid (bij het minimumloon) niet als zodanig aangegeven maar als (2e maal) vraag naar arbeid. De producenten van het boek hebben ook wat moeite gehad met het alpha-teken (p. 94 en 203).

hoofdstukken

Ik wil tenslotte nog enkele opmerkingen maken over een paar hoofdstukken.

Jammer is dat bij de op zich zo verdienstelijke opname van de empirie in het boek ook fouten worden gemaakt. In het hoofdstuk over de arbeidsmarkt wordt de verandering van de werkloosheidsdefinitie van 1983 (waardoor nu onder andere ook werklozen worden meegeteld die op de teldatum ziek zijn of wachten op een beroepskeuzetest) wel genoemd³. Maar verder wordt hardnekkig over de geregistreerde arbeidsreserve (GAR) gesproken. Klaarblijkelijk hebben de schrijvers de definitieverandering van 1977 gemist. Met ingang van dat jaar is de GAR vervangen door de werkloosheid in enge zin. In het begrip GAR waren daarnaast ook werklozen opgenomen die tijdelijk door overheidsmaatregelen als Aanvullende Werken (AW) of de Sociale Werkvoorziening (WSW) zijn tewerkgesteld. Op dit raakvlak van overheidsbeleid en werkgelegenheid doen zich trouwens wel meer problemen voor. Zo bleef tot voor kort de WSW bij de bepaling van de beroepsbevolking volledig buiten beschouwing, terwijl daar nota bene tussen de 50 en 100.000 mensen hun arbeidszame leven slijten. In het algemeen was een waarschuwing voor dergelijke voetangels en klemmen op het pad van de empirische onderzoeker wel op zijn plaats geweest.

³ Het ontbreken van zwak-ziek-en-misselijke werklozen heeft mijn stoutste bedenkingen tegen het werkloosheids-cijfer nog verre overtroffen. Vergelijk D.

van Haaster en W. Salverda, 1977, *Verborgen werkloosheid, Tijdschrift voor Politieke Economie*, 1(1)

In hoofdstuk 7, dat de rol van de overheid behandelt, is gelet op het thema van dit boek een kans gemist. Er wordt geen woord gewijd aan het arbeidsmarktbeleid in enge zin, de zogenaamde arbeidsvoorziening. Sinds de jaren dertig heeft de staat het monopolie op de arbeidsbemiddeling. Over de institutionele verzelfstandiging daarvan wordt al een aantal jaren gepraat. Ook voert de staat een direkt beleid van tewerkstelling en scholing vergelijkend de eerder genoemde WSW en AW. De elders genoemde rol van de overheid als 'employer of last resort' (p. 278) ontbreekt dan ook in Nederland niet -maar op massa-werkloosheid is ze niet berekend.

Een tekortkoming van dit hoofdstuk acht ik het dat voortdurend de overheidssector in bruto termen -dat is inklusief belastingen die ze als het ware via BTW, salarissen en uitkeringen weer aan zichzelf betaalt- wordt vergeleken met het netto nationaal inkomen. Ik had gehoopt dat we dat stadium sinds het SER-advies over de omvang van de kollektieve sektor van 1978, dat wel een netto beschouwing van de kollektieve lasten presenteert, gepasseerd waren!

In hoofdstuk 12 (Ellman) lijkt mij tenslotte het bewijs niet geleverd dat werkloosheid in een kapitalistische ekonomie die een minimumloon kent, een gevolg is van het bestaan van de loonarbeid zelf. De schrijver houdt minimumloon en minimum-uurloon onvoldoende uit elkaar. Handhaving van minimumloon onder gelijktijdige verlaging van het minimum-uurloon is goed denkbaar. In een kapitalistische ekonomie kan eerst nog heel goed de arbeidstijd ter diskussie gesteld worden -het huidige debat over flexibele arbeid getuigt daarvan- voordat de institutie loonarbeid zelf in het vizier komt.

Ter afsluiting kan worden opgemerkt dat het boek op een aantal punten wel vragen op zal roepen bij de ongeschoolde lezer. Voor een leerboek dat begeleiding veronderstelt is dat zeker geen minpunt, integendeel. Het boek veronderstelt dermate weinig voorkennis dat het ook goed bruikbaar lijkt voor een inleiding in de algemene ekonomie of de arbeidsekonomie voor anderen dan eerstejaars ekonomie-studenten.